

FREM- TIDENS DANMARK - TILBAGE PÅ PLADS

Af Niels Vium Olesen

På baggrund af en analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram *Fremtidens Danmark* i *Årbog for arbejderhistorie 1993* diskuteres programmets historie og karakter.

Det kan ved første øjekast synes paradoksalt: Det socialdemokratiske partiprogram fra 1945 *Fremtidens Danmark* blev udgivet lige op til det første frie valg efter besættelsen, der førte til det danske Socialdemokratis indtil da største valgnederlag. Ikke desto mindre har interessen for programmet i historikerkredse i de sidste næsten tyve år været intens, senest med Aage Hoffmanns artikel "*Fremtidens Danmark. En analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram, dets tilblivelse, indhold og formål*" i *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1993*. Hvordan kan denne (tilsyneladende) politiske fiasko tiltrække sig så megen positiv interesse - i den forstand, at hvad der oftest er blevet undersøgt, har været programmets perspektiver for parti og samfund frem og tilbage i tiden, ikke det negative spørgsmål "hvad gik galt"?

Svaret er ligetil. Programmet, det dertil hørende kildemateriale og den historiske kontekst rummer alt, hvad en historiker kan ønske sig af intensitet, politiske intriger samt ikke mindst referencer til store politiske, kulturelle og socioøkonomiske ændringer. Under studiet af arkivalierne fra det såkaldte Socialiseringsudvalg, der var ansvarligt for programmets udformning, er man vidne til Socialdemokratiets svære overvejelser i et sekund af Verdenshistorien, hvor denne synes at holde vejret. Det er ikke mindst i dette aspekt, at intensiteten findes.

At fire af de involverede personer, Vilhelm Buhl, Hans Hedtoft, H.C. Hansen og Jens Otto Krag, enten var eller senere blev statsministre, har ikke gjort fascinationen mindre.

Historiografisk har interessen oftest været rettet mod graden af radikalitet i programmet. Hvor rødt var det? Svaret har generelt været:

- i substansen: ikke ret meget
- i tonen: betydelig rødere end for eksempel programmet *Danmark for Folket* fra 1934.

At substansen ikke synes særlig socialistisk i traditionel forstand har Jens Engberg i sin bog *I minefeltet* (1986) og Karin Hansen og Lars

Torpe i deres *Socialdemokratiet og krisen i 1930'erne* (1977) været enige om. Men på hver sin måde - og således fremtræder de som eksponenter for to retninger i tolkningen af *Fremtidens Danmark*. Engberg fokuserer på, at programmet fik sin skarpe tone grundet en bestræbelse på at tage vinden ud af sejlene på kommunisternes forventede fremgang. Hansen og Torpe lægger vægt på programmets introduktion af keynesiansk finanspolitik som partiets overordnede strategi. Selv har jeg i en artikel om programmet og dets tilblivelse - *Jens Otto Krag og Fremtidens Danmark* (1991) - fremhævet det keynesianske aspekt sammen med det, der i programmet kaldes "Økonomisk Demokrati og Effektivitet", som jeg ser som et udtryk for ønsket om en stærk statslig styring af erhvervslivet inden for rammerne af markedsøkonomien. Her er det, at personen Krag, der var generalsekretær for Socialiseringsudvalget, bliver interessant, idet han i denne sammenhæng markerer cand.polit.'ernes indtog i Socialdemokratiet med en politik, der ikke som tidligere udsprang af kombinationen af arbejdernes og arbejdspladsernes hverdag og et (efterhånden) diffust forhold til marxismen, men af hvad de selv (cand.polit.'erne) opfattede som meget moderate og potente makro-teorier om økonomi og samfund. Fælles for alle hidtidige undersøgelser har været at tildele Krag en central rolle i programmets udformning.

Hoffmann har i høj grad et andet syn på *Fremtidens Danmark*. Indledningsvis skitserer han sine intentioner således:

"Jeg vil forsøge at finde frem til, hvilke hensigter Socialdemokratiet havde med Fremtidens Danmark. [...] Diskussionen vil koncentrere sig omkring punktet økonomisk demokrati (bedriftsrådstanken) som et væsentligt led i spørgsmålet om socialisering." (s. 247)

og til slut i artiklen, ridser han sine resultater op således:

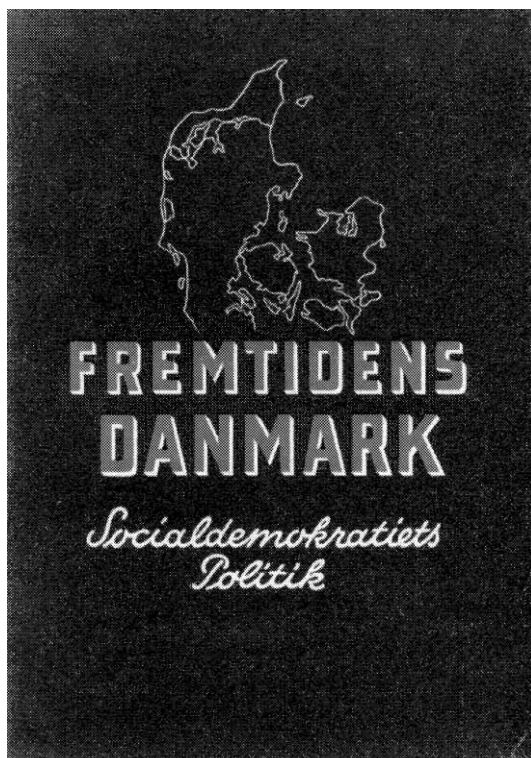
"en påvisning af konflikten mellem fagbevægelsen og en statslinie, som den kom til ud-

tryk i forslaget om økonomisk demokrati. Dernæst at Krags betydning for programmets tilblivelse bør nedprioritere s. [...] Det er rigtigt, at Keynes økonomiske teorier kan spores i Fremtidens Danmark. Men der er ikke belæg for at gøre dette forhold til en hovedpointe med en understregning af at Krag havde hovedansvaret herfor. I den henseende kan jeg på baggrund af min analyse af bl.a. det nye kildemateriale afvise Wium Olesens og Tjørnehøjs påstande. Som generalsekretær fik Krag indflydelse på arbejdsgangen i udvalget og sikkert også på programmets udtryksform. Men hans rolle var ikke vigtigere end andres", (s. 276)

Jeg er ikke enig og vil i denne artikel forsøge at få *Fremtidens Danmark* tilbage på plads - dér hvor jeg mener, det fortolkningsmæssigt hører hjemme. Min kritik har bund i to forhold ved Hoffmanns artikel.

For det første mener jeg, at Hoffmann har trukket diskussionen i forkert retning, blandt andet fordi han - fremfor at fundere sin undersøgelse på en helhedsforståelse af programmet - har overeksponeret detaljer. I den forbindelse mener jeg på den ene side, at Hoffmann underbetoner indflydelsen fra Keynes - han ignorerer den praktisk taget. På den anden side overbetones spørgsmålet om bedriftsrådstankens betydning for programmet. Dette sker ikke mindst fordi, han griber til en tilbunds gående undersøgelse af et hjørne af kildematerialet - uden at begrunde valget af netop dette hjørne - og fordi han afstår fra en kritisk vurdering af kildernes brug af ord som socialisering, bedriftsråd og økonomisk demokrati. Hoffmanns vurdering af Krags indflydelse vil jeg diskutere til sidst.

For det andet synes Hoffmann overhovedet ikke at ville indgå i en dialog med den hidtidige forskning, som han praktisk taget intetsteds markerer enighed med. Artiklen er et stykke revisionisme: "nu skal historien om *Fremtidens Danmark* revideres", synes Hoffmann at have ment. Den slags kan være forfriskende og bringe forskningen længere frem. Der er dog faren for at falde i den modsatte grøft. Jeg

mener, det er der, hvor Hoffmann er havnet. Det hænger formentlig sammen med, at han ikke læser de af ham behandlede artikler og bøger særligt ... imødekommende. Han går såmænd heller ikke af vejen for at antaste forfatternes faglige hæderlighed. Skulle der være grund hertil, skal det selvfølgelig påtales. Men lad os nu undersøge, om sagen virkelig forholder sig sådan.

Man efterlades uforløst efter læsning af Hoffmanns artikel. Det forekommer mig, at han ikke lever op til sine egne intentioner (som skitseret i hans artikels titel og indledning) om at finde frem til partiets "formål" og "hensigter" med programmet. Det tætteste han kommer en decideret konklusion, er en noget diffus kredsen om spørgsmålet om bedriftsrådene, som antyder, at disse var et kernepunkt i programmet. Den eneste klare pointe er en afvisning - oftest på fejlagtigt grundlag - af den hidtidige forskning. Uden at sætte noget i ste-

det. Man må stille spørgsmålet, om det er en frugtbar forskningsmetode?

Hoffmann skaber dog alligevel ny viden om historien om *Fremtidens Danmark*, især fordi han - og det må hilses velkomment - behandler nyt kildemateriale. Påvisningen af konflikten mellem fagbevægelsen og fortalerne for "en statslinie" er interessant, men dens betydning sættes ikke i forhold til hele programmet. I det hele taget strander Hoffmanns projekt på den manglende helhedsforståelse af programmet og den historiske kontekst. Det er det klassiske metodiske problem der kan opstå ved kildenære detailstudier, hvis man ikke passer på: Hvert eneste arkivlæg er selvforklarende og fortæller sin egen historie med de implicerede personer som centrum og drivkraft i historien. Men hvad betyder det i det samlede billede?

Niels Finn Christiansen berørte problemstillingen i en artikel - *Arkivstøv og guldstøv*

- i ABAs Arsskrift fra 1992. Han advarede mod at

"glemme historikerens vigtigste bud: det er ikke kilderne, der skal styre historikeren, men omvendt historikeren, der gennem sine teorier og spørgsmål skal finde vej gennem kildematerialet. Selv ud fra det mest righoldige kildemateriale skriver historien ikke sig selv. Det er historikeren, der sidder ved rattet."

Keynesianisme og Fremtidens Danmark

Det centrale i Keynes' teori, som den kommer til udtryk i hovedværket *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936), er, at han anlagde *makroøkonomiske* betragtninger på statsfinanserne. Modsat den klassiske nationaløkonomiske opfattelse som anlagde *driftsøkonomiske*. I stedet for at betragte statsfinanserne som et simpelt bogholderiregnskab, der skulle balancere hvert år - uden at bedømme dette regnskabs samfundsøkonomiske virkning - mente Keynes, at statsfinanserne skulle ses i sammenhæng med den indflydelse, de (uanset hvad) ville få på samfundets økonomiske aktivitetsniveau. Hertil leverede Keynes også beregningsmetoderne, hvorefter man kunne kvantificere samfundsøkonomien. *General Theory* kan således også læses som en teori om samfundets indkomstdannelse og beregningen af dennes størrelse.

Selve finanspolitikken vies ikke megen opmærksomhed i *General Theory*. Men den politiske konklusion lå lige for. Ved aktivt at regulere statens finansbalance kunne den økonomiske aktivitet og dermed beskæftigelsen styres på tværs af konjunkturudsvingene. Keynes synliggjorde også, at progression i beskatningen ville forhøje effektiviteten af en budgetmæssig stimulering af økonomien, idet den lavere ende af indkomstskalaen ville bruge en større procentdel af indkomsten til øjeblikkeligt forbrug (og dermed skabe beskæftigelse).

Det er ikke vanskeligt at se, hvorfor denne teori tiltalte socialdemokrater. Den lovede

fuld beskæftigelse, omfordeling gennem skatterne, vækst og gav et begrebsapparat og beregningsmetoder, der kunne benyttes i styringsbejstrede socialdemokraters visioner om planøkonomisk indflydelse på den private sektor (- det sidste lå den erklærede liberale Keynes meget fjernt).

Selv om der blandt skandinaviske økonomer var udviklet lignende teorier, blev det Keynes, der løb af med den største opmærksomhed - dengang, som siden. Det kan der gives flere grunde til. Vigtigst var nok, at hans teori havde gode, fascinerende begreber - og at den var den enkleste. Så enkel, at den kunne bruges i en politisk debat (Topp s. 198f).

Modsat i Norge og Sverige havde teorierne dog ingen indflydelse i politiske kredse i 1930'ernes Danmark. Hér var de accepterede finanspolitiske dyder fortsat balancerede budgetter, tæring efter næring og holden hus med udgifterne. Mere økonomisk kompetente politikere som Buhl og den radikale Bertel Dahlgaard viste heller ikke de nye teorier større interesse, ja de synes så sent som i 1941/42 slet ikke at have forstået dem (Topp s. 348). Deres svage interesse *kan* være forårsaget af de specielle danske strukturelle forhold med den ekstremt åbne økonomi, hvor en ekspansiv finanspolitik næppe ville have løst mange problemer.

Den nye tids finanspolitiske ideer synes først at få betydning i Centraladministrationens arbejde - og i lidt mindre grad i den politiske debat - i forbindelse med det såkaldte Professorudvalgs arbejde i 1943-45.

Disse betragtninger om finanspolitisk teori og danske forhold gør *Fremtidens Danmark* så meget desto mere bemærkelsesværdig. Modsat partiets agitation i 1930'erne, er der her hverken tale om, at offentlige arbejder eller underkonsumtionsteorier isoleret ses som redskaber eller forklaringer i en defensiv kamp mod arbejdsløsheden. Ej heller er der tale om upræcise forestillinger om finanspolitiske "hæner", der skal drejes på i tilfælde af enten lav eller højkonjunktur. Som jeg har redegjort for i min artikel fra 1991, er der tale om en meget detaljeret kriseforklaringsteori og en ligeså

detaljeret fremlæggelse af en konjunkturudjævnende politik.

Detaljerne gør det muligt at konstatere, at det, der i programmet benævnes "*moderne Konjunkturpolitik*", ikke blot dækker over de nye finanspolitiske ideer i bred forstand, men er en ganske stringent (man fristes også til at sige en lidt naiv og rigid) fortolkning af Keynes' teori. Som jeg også har redegjort for i min 1991-artikel, dukker de fleste af Keynes' centrale begreber op i mere pædagogiske og forklarende vendinger. Det drejer sig om (i et politisk program, skulle man synes) meget specielle størrelser som effektiv efterspørgsel, forbrugs- og investeringsefterspørgsel, multiplikatorer og forbrugstilbøjelighed (Olesen s. 65-68).

Hvilken vægt har disse keynesianske elementer så i *Fremtidens Danmark*? Svaret fordrer et kig på programtekstens struktur.

Naturligvis tager programmets indledning udgangspunkt i Befrielsen (s. 3). Herefter følger et interessant ræsonnement: Det økonomiske system fra før 1939 står stadig tilbage med

"Kriserne, Nøden og Arbejdsløsheden [...] Disse tilbagevendende Kriser havde en ikke uvæsentlig Andel i de politiske Rystelser, der igennem Trediverne truede Demokratierne og Freden for til sidst at føre til Nazismen og Krigen." [Ændres dette System ikke, kan det føre] "til nye Kriser, mere Arbejdsløshed — maaske til nye Nazismer og nye Krige". (s. 4)

Socialdemokratiets forståelse af de forløbne 15 års politiske, sociale og kulturelle traume var altså således: et økonomisk system, der ikke kunne forhindre kriserne, der førte til arbejdsløshed, politisk ustabilitet, nazisme, krig. Uden mellemregninger: fra krise til krig og nazisme!

Med afsæt heri ridses det "nuværende Systems" skavanker op med en konstatering af, at "*Mest iøjnefaldende er Kriserne*" (s. 4). Herefter følger (s. 5ff) forklaringen på disse kriser. Det er denne kriseforklaring, der er så umiskendeligt keynesiansk (Olesen s. 65ff).

De presserende politiske opgaver defineres således:

"Danmark er blevet fattigere under Krigen. Det maa genrejses! Nye Verdenskriser truer. Deres Virkning paa vort Land maa afbødes! Produktiviteten i dansk Økonomi sakker agterud. Erhvervslivet maa Effektiviseres! [Og Fremtidens mål er:] Fuld Beskæftigelse [...] Social Tryghed [...] Effektivitet og Demokrati i Erhvervslivet"(s. 8)

Således rustet tages der i detaljer fat på problemerne. Under overskriften "Kampen mod Kriserne" konstateres der i første linie: "*En moderne Konjunkturpolitik maa føres*" (s. 12). Fortsættelsen er den ovenfor beskrevne detaljemættede pædagogiske forenkling af en keynesiansk finanspolitik (foruden nogle betragtninger om renten, priskontrol og arbejdsmarkedsforhold). Skarpt står især sætningen "Herved bliver Statsbudgettet forvandlet til et Samfundsbudget" (s. 13), der var både Keynes' og de nye skandinaviske økonomers kongstanke (Topp s. 16).

Herefter følger afsnit II om "Økonomisk Demokrati og Effektivitet", som vil blive diskuteret senere. Her skal der dog spindes en ende over det keynesianske element i *Fremtidens Danmark*. I argumentatorisk sammenhæng nævner Hoffmann Keynes to gange:

"At Keynes og andre økonomers teorier kan spores i Fremtidens Danmark, kan der sikkert findes belæg for." (s. 255)

"Det er rigtigt, at Keynes økonomiske teorier kan spores i Fremtidens Danmark. Men der er ikke belæg for at gøre dette forhold til en hovedpointe [...]" (s. 277)

Det turde fremgå af ovenstående, at det første udsagn (om ikke andet) er en urimelig underdrivelse. Angående sidstnævnte vil jeg karakterisere det som en decideret fejltolkning af programmet. Der er netop tale om en hovedpointe. Det keynesianske elements placering i begyndelsen af programmet, den overvælden-

de detaljerigdom, men frem for alt den sammenhæng den keynesianske konjunkturpolitik sættes i (i forhold til krise, krig og nazisme) markerer med al ønskelig tydelighed, hvor centralt dette element står i programmet. Hvad stod højere på de danske vælgeres ønskeseddel i sommeren 1945 end en garanti mod krise, krig og nazisme? At det synes at være en meget stærk lid at fæste til en engelsk, liberal økonoms teorier er sandt. Ikke desto mindre er det argumentationen i *Fremtidens Danmark*.

Socialisering eller statslig styring af markedsøkonomien?

Som citeret i indledningen til denne artikel ville Hofmann koncentrere sin diskussion om "økonomisk demokrati (bedriftsrådstanken) som et væsentligt led i spørgsmålet om socialisering". Han gør da også en del ud af bedriftsrådstanken, men dennes forbindelse til begreberne økonomisk demokrati og socialisering fremgår ikke tydeligt. Derfor vil jeg i det følgende diskutere begreberne og deres historiske betydning for Socialdemokratiet samt forbinde dem til den tolkning af *Fremtidens Danmark*, jeg gav i min 1991-artikel. Spørgsmålet om hvorvidt programmet skal forstås som et socialiseringsprogram eller som et mere moderne bud på en statsinterventionistisk politik overfor det private erhvervsliv, vil stå centralt - sideløbende med en undersøgelse af Hoffmanns synspunkter.

Socialdemokratisk mytologi

Fra sin tidligste barndom havde den socialdemokratiske bevægelse øje for det socialistiske endemål - et samfund der kvalitativt var anderledes end det bestående. Programmerne var naturligvis et af de steder, hvor disse ting skulle behandles. Selv det pragmatiske og på 1930'ernes krise orienterede *Danmark for Folket* indledes med besværgelsen, at Socialdemokratiet stadig tilslutter sig programpunktet fra 1913 om "Afskaffelse af det kapitalistiske Privateje til Produktionsmidlerne". Men der fortsættes umiddelbart efter med, at "Tiden ik-

ke [er] til et Arbejde med Teorier og Programpunkter, der rækker ud i en ukendt Fremtid". (Den Stauningske pen fornægtede sig bestemt ikke). Hovedessensen lå i det sidste citat, men det første skulle med for heri lå løftet om en anden og bedre fremtid.

Mekanismen er typisk for den socialdemokratiske historie. Men hvilket formål tjener den? Claus Bryld lokaliserer mekanismen i forbindelse med diskussionerne omkring Principprogrammet fra 1913, hvis overordnede retningslinier *Fremtidens Danmark* i øvrigt var underlagt. Bryld mener, og jeg vil tilslutte mig hans argumentation, at det socialistiske endemål - i forhold til "dagen og vejen"-politikken - tjener det formål at svejse bevægelsen sammen i en højere sags tjeneste.¹

Det kan være fristende at tale om en socialdemokratisk mytologi.

Nu har partiets forhold til sit mytologiske og historiske gods jo aldrig været uproblematisk. Men udtryk som socialisering, bedriftsråd og produktionsmidlernes overgang til fælleseje har man til stadighed fastholdt, selv om de i en omskiftelig verden og med et kronisk behov for at skaffe stemmer uden for arbejderklassen til tider har været i vejen. De har dog på den anden side, som nævnt, også tjent visse formål.

Hvad partiet oftest har gjort, er at bøje begreberne efter omstændighederne. Selvfølgelig er der sine steder tale om en logisk udvikling af ideerne i takt med samfundets strukturelle forandringer, men andre gange ender det i groteske selvmodsigelser eller den rene og skinbarlige sofisme. Udtrykket "socialisering" er et af de begreber, der har måttet stå model til lidt af hvert i den retning.

Socialisering

"Socialisering er Ophævelse af den private Ejendomsret til Produktionsmidler til fordel for Samfundet. [...] Undertiden har man ved Krav om S. ikke tilsigtet en egl. S., men man har tænkt det muligt at naa et Skridt i Retning af S. uden at ophæve den private Ejendomsret, nemlig ved at lade det offentlige kontrollere

Chefarkitekten bag Fremtidens Danmark, Jens Otto Krag på talerstolen den 1. december 1946 i DsU i Vejle. Bag på billedet har Krag skrevet: "Jeg staar paa samme maade paa en talerstol i dag" (ABA).

Erhvervslivet, planlægge Produktionen i visse koncentrerede Industrier, fastsætte Maksimalpriser e.l. At betegne en saadan Fremgangsmaade som S. er dog at gøre Socialiseringsbe- grebet ganske udflydende, — den tyske Beteg- nelse Planwirtschaft (Planøkonomi) er her langt mere træffende". (Salmonsens Konver- sationsleksikon, Kbh. 1926).²

Politik er en kamp om ord. Det gælder blandt andet om at have "de gode ord" som frihed, demokrati og ret på sin side. Inden for arbejderbevægelsen finder der selvsagt også sådan en kamp om ordene sted. Her er det blandt andet om de mytologiske ord, at kampen står. Det er vigtigt, at historikeren ikke lader sig indhulle i kampens røgslør, men i stedet holder sig ordenes rette betydning for øje.

At ordet "socialisering" hørte til den socialdemokratiske mytologi, kan der ikke herske tvivl om. Det var direkte forbundet med 1913-programmets bud om, at produktionsmidlerne skulle overgå til fællesje. Vedholdende har partiet haft dette punkt som en del af det ideologiske gods. Politisk set har det stort set ikke haft andet end besvær med det, men af historiske og mytologiske grunde har man bibeholdt det.

Det lå i kommissoriet (og i navnet) for Socialiseringsudvalget, at socialiseringsspørgsmålet skulle være genstand for arbejdet. Man kan derfor undre sig over, hvor lemfældigt ordet socialisering blev brugt internt i udvalget. Det ses flere steder i mødereferaterne, at en taler efter at have sagt ordet "socialisering" fortsætter "idet man med Socialisering maa forstaa ..." hvorefter følger flere varianter, alt efter hvem taleren er.³ For Krag lykkes det således også i et beskedent 5 sideres notat - kaldet *Opgavernes Afgrænsning og Planlægning* fra d. 8/12 1944 - at "snakke" sig fra socialisering til en "moderne Konjunkturpolitik" og andre offentlige styringsmekanismer.⁴ At man på den anden side var klar over ordets grundlæggende betydning fremgår dog også klart, idet det, når det blev brugt uformidlet, oftest henviste til samfundsovertagelse af produktionsmidler. Denne uklarhed om socialiseringsbegrebets betydning bundede formentlig dels i en erkendelse af de besværligheder, man politisk og historisk havde haft med begrebet, dels i en tvivl om den saglige relevans overhovedet - og endelig var den udtryk for en kamp om at definere udvalgets arbejde inden for rammerne af det relativt snævre kommissorium.

Det var nu ikke 1940'ernes socialdemokrater, der startede udvandingen af begrebet "socialisering". Begrebet var allerede kommet i skred under Første Verdenskrig i forbindelse med den realpolitiske proces partiet blev hvirvlet ind i med regeringsdeltagelse, og hvad deraf fulgte. Også i 1919 nedsatte Socialdemokratiet et socialiseringsudvalg. Her blev fokus flyttet fra det hidtidige program om statsovertagelse af produktionsmidlerne til kontrol med og indsigt i virksomhedernes forhold. Der blev

skrevet en betænkning, og et lovforslag blev fremsat i Rigsdagen.

Bemærkelsesværdigt var dels det basisdemokratiske element i lovforslaget, der var tydeligt stærkere, end det skulle blive i *Fremtidens Danmark*⁵, dels at kapitalisten var tiltænkt *en funktion*, nemlig at forvalte virksomheden og kapitalen (Olesen s. 53f og Bryld (1976) s. 80ff).

Lovforslaget klarede ikke turen igennem Rigsdagen, og i 1930'erne var der helt andre ting på den politiske dagsorden. Men betænkningen fra 1919 blev halet frem igen, da Socialiseringsudvalget trådte til i 1944.

Økonomisk demokrati og bedriftsråd

Hoffmann beskæftiger sig indgående med bedriftsrådstanden. Hvordan tilstedeværelsen af denne gamle socialdemokratiske tanke i programmet skal tolkes, fremgår dog ikke tydeligt af hans artikel. Det har helt sikkert ikke hjulpet på klarheden, at der også er en del selvmodsigelser og en del unødvendig kasten smuds på den øvrige forskning undervejs.⁶

Hoffmann har en kort, overordnet diskussion af programpunktet "Økonomisk Demokrati" (i programmet med tilføjelsen "...og Effektivitet"). Der er mange overensstemmelser med Hoffmanns korte præsentation af programpunktet og min egen udlægning af samme (Olesen s. 68ff). Jeg deler således Hoffmanns synspunkt om, at det hierarkisk opbyggede system af bedriftsråd, sektionsråd og Det samfundsøkonomiske Råd - om det var blevet ført ud i livet - ville have betydet en indskrænkning i arbejdsgivernes eneret til at lede og fordele arbejdet. Vi er også enige i, at systemet kunne have afstedkommet (som Hoffmann [s. 250] citerer Hedtoft for at have sagt på kongressen i 1945): "en dybtgående Ændring af dansk Økonomis Struktur". At rådssystemet måtte forventes at få denne betragtelige effekt var på trods af, som Hoffmann også skriver, at hverken bedriftsrådene eller sektionsrådene havde besluttende myndighed, (s. 249)

Det er min holdning - og også Hoffmanns, formoder jeg - at rådssystemets tiltænkte indflydelse på den økonomiske struktur først og

fremmest må ses som et resultat af det hierarkiske systems toporgan: Det samfundsøkonomiske Raad. Hensigten var, at dette råd skulle udpeges af regeringen og bestå af repræsentanter fra det økonomiske livs organisationer, økonomer og politikere (*Fremtidens Danmark* s. 18). Rådet skulle således besidde en overordentlig stor (ikke bare teoretisk, men også praktisk) viden om samfundsøkonomien sammen med en lige så stor (i sidste ende) politisk bestemt indflydelse på priskontrol, rationalisering, standardisering, valuta- og råstof-allokering (op.cit. s. 20).

Dette rådssystem og den "moderne Konjunkturpolitik" var kernen i den forestilling om planøkonomi, som blev udtrykt i *Fremtidens Danmark*. Sektionsrådene - og i betydelig mindre grad bedriftsrådene⁷ - var fortrinsvis tiltænkt en rolle som udøvere af Det samfundsøkonomiske Råds beslutninger og anvisninger og som indsamlere af information til dette. (Derved kunne de naturligvis også have fået en vis indirekte indflydelse). I Hedtofts tale til kongressen lød det således:

"Grundstammen i det [programmet] er Kravet om Økonomisk Demokrati. I dette Krav udgør Bedriftsraadene et af Hovedpunkterne, men vore Tanker sigter langt videre. Det vi vil er at skabe et Sæt af demokratiske Organer for en fornuftig, planmæssig Samfundsøkonomi. Og det kan ikke gøres paa Basis af Produktionsraad paa de enkelte Bedrifter alene. Derfor ønsker vi oprettet et System af Raad i tre Etager."⁸

Jeg har kursiveret de dele af talen, som Hoffmann ikke citerer (s. 250).

Det demokratiske element var meget indirekte. Om overhovedet var det til stede i kraft af den politiske styring gennem Det samfundsøkonomiske Raad. Som Niels Ole Finnemann (s. 275) har argumenteret for, var det demokratiske element i programpunktet "Økonomisk Demokrati og Effektivitet" heller ikke tænkt som et *mål* i sig selv, men som et *redskab* til fremme af effektiviteten i produktionen.

Med ovenstående in mente kan det undre, at Hoffmann har gjort så meget ud af bedriftsrådstanken og underudvalget, der tog sig af den sag (i omfang over 50 pct. af artiklen). Det er vanskeligt at tolke det anderledes end, at han mener, bedriftsrådene skal ses som et kernepunkt i *Fremtidens Danmark*. Han skriver da også: "socialiseringsproblemet, herunder *hovedspørgsmålet* om økonomisk demokrati (bedriftsrådstanken)" (s. 259, min udh.).

Det forekommer mig, at Hoffmann her gør sig skyldig i en proportionsforvrængning. Han antyder en synonym-relation mellem socialisering, det økonomiske demokrati og bedriftsrådstanken. En sådan relation eksisterer *ikke* i programmet - og heller ikke på noget sprogligt, semantisk plan. Bedriftsrådene var som skitseret ovenfor sat ind i en hierarkisk pyramidekonstruktion med Det samfundsøkonomiske Raad i toppen, efterfulgt af sektionsrådene og med bedriftsrådene (eftertrykkeligt) i bunden. Denne konstruktion *som helhed* var, hvad der blev benævnt økonomisk demokrati - og konstruktionen har intet med socialisering (i betydningen samfundsejerskab af produktionsmidlerne) at gøre. Grundlaget var stadig det privatejede kapitalapparat og *markedet* som formidler i det økonomiske kredsløb. Der var med andre ord tale om en statslig styring af markedsøkonomien.

Det lykkes da også kun for Hoffmann at holde bedriftsrådstanken i centrum ved konstant at fastholde den fejlagtige synonym-relation. I behandlingen af Krag's notat *Opgavernes Afgrænsning og Planlægning* af d. 8/12 1944 konstaterer Hoffmann således, "at Krag tildeler bedriftsrådstanken en fremtrædende plads i programmet".⁹ Det er svært at se, hvordan Hoffmann kan nå til den konklusion. Krag behandler bedriftsrådene i to omgange i notatet: den ene gang for at konstatere, "at Bedriftsraadene næppe igen vil indtage en saa central Plads i Socialiseringskravene som Tilfældet var i Aarene efter sidste Krig" den anden gang for at nævne, "at Spørgsmaalene om Kooperationen som en Form for Socialisering og om Bedriftsraadene uvægerligt maa tages med".¹⁰ Det første citat er en klar nedto-

ning, det andet en konstatering af at emnet (uvægerligt) må inddrages i arbejdet. (Retorisk kunne man spørge om Kooperationen og så var en central del af programmet?).

Krag skriver derimod - stolpe op og stolpe ned, fristes man til at sige - om "socialisering". Det gjorde han også klogt i. Det pålagde kommissoriet ham nemlig. Men som nævnt ovenfor og i min artikel, er denne omtale af ordet "socialisering" af en så sofistisk og manipulerende karakter, at ordets oprindelige betydning totalt forsvinder. Stud.polit. Bjørn Olsen fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd - som var den første, der indgik i Krag's plan om at knytte unge polit'ere til udvalgsarbejdet - havde tilsyneladende gennemskuet Krag. I et brev til Krag fra januar 1945 skriver han således om notatet:

"Ikke mindre end 6 - muligvis flere - forskellige Definitioner eller Forsøg på Begrebsbestemmelse - saadan hvad man i en Fart har kunnet komme i Tanke om af den Slags - forkastes ud fra omtrent lige saa mange forskellige Synspunkter, hvorefter Spørgsmaalets Besvarelse udskydes i det uvisse, mens der i Stedet opstilles et Arbejdsprogram indeholdende en lang Række Punkter, som — med enkelte Undtagelser - har det tilfælles, at de har lidet eller intet med Socialisering at gøre."¹¹

Meningen med Krag's notat var tydeligvis at introducere konjunkturpolitikken og andre bredere økonomiske problemstillinger for udvalget, men at gøre dette i tilsyneladende overensstemmelse med kommissoriet.¹² Men da hverken socialisering eller økonomisk demokrati er synonyme med bedriftsrådstanken, er der ingen mening i at tillægge Krag de holdninger til bedriftsrådene, som Hoffmann gør.

Hoffmanns behandling af referatet fra Socialiseringsudvalgets møde d. 13/2 1945 anskueliggør da også, at udvalget betragtede bedriftsrådstanken som en isoleret problemstilling, der ikke blev sat i forbindelse med større politiske ændringer af den økonomiske struktur. Han konkluderer, at stemningen generelt var

positiv over for bedriftsrådstanken, og at ingen talte imod. Det sidste overrasker og synes at være i modstrid med Hoffmanns udmærkede resumé af mødereferatet, hvor det er svært at spore den store entusiasme i udtalelserne.¹³

At ingen talte direkte imod bedriftsrådstanken er rigtigt, men det er værd at notere, at ingen af de toneangivende politikere kommenterede spørgsmålet. De talte først og fremmest om taktiske spørgsmål. De udtalelser der fremkom om bedriftsrådene (fortrinsvis fremført af personer fra fagbevægelsen) synes at være dobbelttydige og meget lidt begejstrede. De fleste indskrænkede sig enten til referencer til tillidsmandssystemet eller til beklagelser over de pauvre udenlandske erfaringer med rådene. Generelt erkendte de mødedeltagere, der udtalte sig om bedriftsrådene, at rådene dog måtte medtages i udvalgets arbejde. Positive, flammende taler for bedriftsrådernes velsignelser blev ikke fremført på mødet.

Det fremgår da også tydeligt af Hoffmanns artikel, at bedriftsrådsproblemet var svært at håndtere for udvalget. Han afdækker en interessant konflikt "mellem fagbevægelsen og tilhængere af bedriftsråd" (s. 247). Hoffmanns pointe er, at fagbevægelsens repræsentanter var meget skeptiske over for bedriftsrådstanken. Givet er det da også, at visse elementer i den kunne tænkes at komme på kollisionskurs med nogle af fagbevægelsens interesser (magtbeføjelser). Som Hoffmann skriver, endte konflikten i et kompromis, hvorefter underudvalget afleverede en betænkning til hovedudvalget. Bedriftsrådsudvalget synes ikke at have været klar over, at bedriftsrådene skulle placeres inden for rammerne af det store rådsystem, som i det endelige program blev kaldt "Økonomisk Demokrati og Effektivitet".

Det er da også interessant, som Hoffmann skriver, at Det samfundsøkonomiske Raad ikke nævnes i Socialiseringsudvalgets mødereferater, men alligevel optræder så centralt i programmet. Det tyder på, at den eller de personer (herom senere), der skrev det endelige program, i forhold til Socialiseringsudvalgets arbejde, havde temmelig frie hænder.

Hoffmann slutter sin behandling af pro-

grampunktet om økonomisk demokrati og effektivitet med Det samfundsøkonomiske Raad. Det er spørgsmålet, om han ikke foretager en meget "blød landing", når han konkluderende skriver, at noget "kunne tale for, at en 'statslinie' med en skeptisk indstilling over for direkte arbejderindflydelse - repræsenteret ved bl. a. Krag - havde fået sine synspunkter igennem" (s. 268). Nået hertil i Hoffmanns artikel, kommer man som læser i tvivl og føler sig lidt desorienteret: måske var bedriftsrådene ikke så vigtige alligevel?

At en såkaldt "statslinie" skulle være konklusionen på programpunktet "Økonomisk Demokrati og Effektivitet" er under alle omstændigheder også pointen i min 1991-artikel (Olesen s. 69ff, se også Finnemann s. 267-80).

Det ville da også være underligt om landets største parti, i en så politisk højspændt tid som lige efter befrielsen, skulle gå til valg med et program, hvor det, der i udvalget blev kaldt et "udvidet Tillidsmandssystem"¹⁴, var det centrale. Visse steder i Hofmanns artikel synes dette dog at være hans pointe.

Som Hoffmann afdækker, var bedriftsrådene ikke blandt fagbevægelsens hjertebørn. Det er nok også tvivlsomt, om rådene var det for de ledende politikere (eller for Krag). Ernst Christiansen og Ib Kolbjørn synes at have været de største fortalere for dem. Det overrasker ikke. De havde *deres* særlige baggrunde herfor: Førstnævnte var jo gammel syndikalist og sidstnævnte havde skrevet en bog om bedriftsråd - i 1924. Men intetsteds i kilderne angående Socialiseringsudvalget argumenteres der sammenhængende for en bedriftsrådsordning, der rakte ud over, hvad der ofte blev benævnt "et udvidet Tillidsmandssystem". Panikken lyser ud af dokumenterne - hvor Buhl, udvalgsformanden Alsing Andersen eller Krag fører ordet eller pennen - når talen kommer på bedriftsråd med substantiel arbejderindflydelse. Så kom socialdemokratiske bandeord som syndikalisme straks frem.¹⁵ Nej, det politikerne - og Krag - ville have, var magtfulde organer som Det samfundsøkonomiske Raad og sektionsrådene, hvor infor-

mationerne løb nedefra og op, og anvisningerne den modsatte vej. Men man erkendte, at bedriftsrådene skulle med i programmet. Hvorfor - og med hvilket formål?

Årsagen til at bedriftsrådstanken kom med i udvalgsarbejdet, er blandt andet den historiske betingede, at den stod centralt sidste gang Socialdemokratiet udformede store offensive planer i kølvandet på den planøkonomiske begejstring og den almindelige radikaliserings af arbejderklassen efter Første Verdenskrig. Man greb tilbage i historien og hentede noget af det mytologiske gods. Men bedriftsrådene fik en anden udformning og en betydelig mere underordnet rolle i *Fremtidens Danmark*, end det var tænkt i 1919. De tjente dog stadig et formål.

Tættest på en fællesnævner angående bedriftsrådernes formål kom nok Hans Rasmussen, der på et møde i bedriftsrådsunderudvalget sagde: "Formålet maa være at give Arbejderne Indtryk af, at de faar Indflydelse paa Virksomheden".¹⁶

Det kunne være fristende - og passe fint ind i min argumentation - at tolke dette som en socialdemokratisk pampers forræderi. Som et konspiratorisk forsøg på repressiv tolerance med det formål at holde arbejderne i ro på det politiske plan. Det ville også være alt for letkøbt. I hvert fald er det ikke hele forklaringen. Ordene var også udtryk for det ønske om generel mobilisering af alle samfundsklasser til højnelse af produktionen, som programmet er så gennemsyret af. Hvis arbejderne skulle give deres besyv med i den sammenhæng, skulle de naturligvis også bydes rimelige kår på virksomhederne, synes Rasmussens argumentation at have været. For at højne ansvarsbevidstheden og den demokratiske deltagelse. Men som bedriftsrådene beskrives både i udvalgsarbejdet, i programmet og i den bog som bedriftsrådsunderudvalgets sekretær Byrge Quist udgav i 1945, ligger hovedvægten på garanti for overenskomsternes overholdelse, arbejdsforhold og -miljø samt det, man kan kalde velfærdsordninger.¹⁷ Det tætteste, man kommer på indhug i arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, er den vage programformulering om arbejderens medvirken ved

udfærdigelsen af "Principperne for Afskædelser og Ansættelser".¹⁸

Personerne

Hoffmanns artikel slutter således:

"det skal være usagt, om de hidtidige undersøgelser har ladet sig påvirke af, at Krag udarbejdede en betydelig del af dokumenterne omkring programmet, at han senere blev statsminister, og at han i sine erindringer udtrykte overbevisende autoritet i sin fortolkning af samme dokumenter". (s. 277)

Det retoriske spørgsmål, der ligger gemt i formuleringen er godt og skarpsindigt. Men det er også temmelig vanskeligt at besvare. Måske er det grunden til, at Hoffmann har valgt denne sproglige konstruktion. Det fortjener dog en diskussion.

Det er ikke uvæsentligt, at Krag senere blev statsminister. Det er vel ofte den slags usaglige forhold, der er medvirkende til, at historikere kaster sig over bestemte emner. Det er et spørgsmål om fascination. Det diskvalificerer dog ikke arbejdet på forhånd. Den dygtige historiker bør kunne reflektere over denne fascinations betydning for hans egen dømmekraft - skyde den i baggrunden og i stedet bruge den som en ressource. Som en del af hans motivation.

Med hensyn til Krags erindringer har Hoffmann igen fat i noget væsentligt. Der er virkelig tale om en virtuos selvscenesættelse i disse erindringer. Krag fremstår uafslædt som en kontrolleret iagttagelse af begivenhederne, der gennemskuer alle de omtalte personers motiver og hensigter, medens de selv synes at være ofre for tilfældighedernes spil. Hvis de da ikke er brikker i Krags.

Virtuositeten og den mesterlige brug af det danske sprog til trods, er selvscenesættelsen dog temmelig gennemskuelig. Især hvis man har orienteret sig i den omfattende litteratur om socialdemokratiske personer i 1940'erne og 50'erne, som findes i form af jubilæums- og

mindebøger.¹⁹ Krags erindringer skal læses med den allerstørste forsigtighed. Det er dog givet, at noget i dem også er sandt. Rigtigt brugt er de en fortrinlig kilde. Og aldrig kedelige.

Nogle af de samme forhold gør sig gældende med hensyn til dokumenterne omkring programmet. Især mødereferaterne er problematiske, idet man må formode, at de nødtørftigt er skrevet på stedet og senere rettet til efter hukommelsen. Programpunktet "godkendelse af referat" findes ikke i dokumenterne, men mon ikke det har været sædvanlig procedure? Notaterne og oplæggene til møderne synes mindre problematiske, idet deres form danner en helhed og ideelt set har en sammenhængende argumentation. At Krag skrev de fleste notater, kan ikke på forhånd gøres til et metodisk problem, idet man levnes en chance for at vurdere disse i forhold til programmet, som må anses som det naturlige referencepunkt for en sammenhængende undersøgelse.

Hoffmanns afsluttende sætning og de metodiske spørgsmål hænger sammen med en af hans hovedpointer: At Krags rolle "ikke [var] vigtigere end andre udvalgsmedlemmers" (s. 274). Med denne konstatering går han til angreb på det bredeste konsensuspunkt i den hidtidige forskning omkring *Fremtidens Danmark*: enigheden om Krags centrale rolle.

Lad os kigge lidt på Hoffmanns synspunkt.

I 1944 blev Alsing Andersen Socialiseringsudvalgets formand. Han var en socialdemokrat, der herskede stor respekt om. Især på grund af hans organisatoriske talent og hans umådelig flid. Partiorganisationen var trygt overladt til hans omsorg. Andersens politiske stjerne toppede dog langt tidligere. Han var på et tidspunkt på tale som Staunings afløser, men måtte se sig overhalet af den noget yngre Hedtoft. Andersen blev anset for at være "en politisk letvægter" og i besiddelse af en "funktionærmentalitet". "Alsings svaghed er hans svaghed" skulle H.C. Hansen have sagt.²⁰ Under besættelsen blev han dog partiets *fungerende* formand, fordi besættelsesmagten ønskede den mere kontroversielle Hedtoft fjernet.

I 1991-artiklen har jeg forsøgt at anskuelig-

gøre, hvordan Andersen synes at savne politisk fornemmelse og på et tidspunkt at have misforstået situationen omkring Socialiseringsudvalget (Olesen s. 59f). Hans programforslag fra foråret og hans Roskildeforedrag fra august 1944 savner da også originalitet og sammenhæng. Begge pegede i langt højere grad tilbage til *Danmark for Folket* end frem mod *Fremtidens Danmark* (Nielsen s. 86). I januar 1945 udarbejdede han et talemanuskript, som han dog gemte i skrivebordsskuffen. Formentlig fordi det ikke passede ind i den udvikling, som udvalgets arbejde havde gennemløbet (Olesen s. 59f). I det efterfølgende udvalgsarbejde er det svært at spore nogen substantiel indflydelse fra Andersens side.

Alsing Andersen var dog ikke uden betydning for udvalgets arbejde. Han styrede møderne og har formentlig med sit store kendskab til partiapparatet kunnet give udvalgene de bedste arbejdsbetingelser. Således tyder meget på, at Krag's idé om at tilknytte en gruppe yngre stud. og cand.polit'er som sekretærer for underudvalgene kun lod sig virkeliggøre, fordi han fik Andersen med på ideen.²¹

Buhl derimod havde tydeligvis en kolossal indflydelse - overvejende af konservativ karakter og ikke så meget som kreativ kraft. Hans indlæg i mødedebatterne fremstår - selv i referaterne - som meget væsentlige og betydningsfulde. Han besad uden tvivl en stor autoritet i partiet i disse år.

Hedtoft, H.C. Hansen og Hartvig Frisch har formentlig også haft en vis indflydelse, men den er sværere at spore i referaterne og fremgår ikke af det arbejde, de lavede i underudvalgene. Hvad angår de toneangivende politikere, skal man nok heller ikke være blind for, at de i 1945 havde meget andet at se til. Et politisk program kan sammenlignet med nogle af de spørgsmål, de ellers blev konfronteret med i denne tid, synes som et mindre problem. Så længe de havde indsigt i og indsigelsesret (måske endda vetoret) over for arbejdet samt tillid til hoveddrivkræfterne bag, har de formentligt været trygge.

Eiler Jensen, Ernst Christiansen og især Ib Kolbjørn syntes meget optaget af detaljerne

og de konkrete forslag. De har uden tvivl haft stor indflydelse inden for deres interesseområder. Men på de to væsentligste punkter, den af Keynes inspirerede konjunkturpolitik og rådssystemet "Økonomisk Demokrati", kan deres indflydelse kun spores i forbindelse med sidstnævnte og det kun i kraft af de forholdsvis underordnede bedriftsråd.

Krag derimod er den eneste, der med belæg i kilderne fra udvalgsarbejdet, kan siges at have argumenteret sammenhængende for indførelsen af en moderne konjunkturpolitik.²² Det andet hovedpunkt om økonomisk demokrati og effektivitet, havde han også stor indflydelse på. Ikke mindst hvad angik udviklingen mod den såkaldte statslinie. Det synes også at være Hoffmanns synspunkt (s. 268). I det hele taget er Krag den, der mest vedholdende sætter produktionseffektiviteten op som et hensyn, den øvrige politik skulle indordnes under.

Det sidste udkast til en færdig programtekst, der blev forelagt udvalget, bærer *kun* Krag's navn.²³ Det blev kritiseret på det sidste redaktionsmøde, både i detaljerne og i nogle overordnede linier²⁴, men ligheden med det endelige program er påfaldende. Det må siges at være usandsynligt, at en 30-årig cand.polit. - en ny mand blandt disse garvede socialdemokrater - kunne sætte sit navn under et sådan udkast, hvis det ikke var hans eget. I *Social-Demokraten* d. 19/8 1945 (kongressens første dag) er der en præsentation af Socialdemokratiets nye, ambitiøse program. Over halvanden avisside - af de store. Forfatter: Krag. I Krag's arkiv findes et brev fra Hedtoft, hvor Krag takkes "hjerteligst for al Venlighed og Hjælp før og under Kongressen". Krag deltog som taler omkring det nye program på kongressen og havde sandsynligvis også skrevet dele af Hedtofts tale.²⁵ I sin erindringsbog *Fra Psykopatklubben*, skriver Erik Ib Schmidt, der deltog i underudvalgsarbejdet, men *bestemt* ikke kan betegnes som en af Krag's beundrere: "FREMtidENS DANMARK stod helt og holdent for *Krag's* regning" (Schmidts typografi s. 176).

Man kunne blive ved med at opregne ek-

sempler, indicier og beviser på Krags afgørende indflydelse, og det forekommer mig at være formålsløst at benægte den. Der er formentlig ingen af de forskere, der har pointeret Krags centrale rolle i udformningen af programmet, som dermed har ment, at den 30-årige cand.polit. efter at have revet det sidste ark ud af skrivemaskinen, fløjtende tog sin cykel for at aflevere manuskriptet ved bogtrykkeren med ønsket om at få det trykt i 20.000 eksemplarer. Selvfølgelig skulle det diskuteres og kritiseres i udvalget. Og selvfølgelig kunne Buhl i kraft af sin autoritet med intet andet end et par ord på stedet få en sætning revet ud af programmet. Men afgørende er det, at den keynesianske konjunkturpolitik blev inddraget i kraft af Krag, og at han også havde en stor del af ansvaret for, at programmet "Økonomisk Demokrati og Effektivitet" blev udformet som et stærkt statsligt styringsredskab.

Meget kan man sige om Jens Otto Krag. Han havde stor udenrigspolitisk indsigt og var en bemærkelsesværdig analytiker. Nationaløkonomisk var han kompetent. Som politiker viste han sig vel først og fremmest at være en opportunist - en dygtig af slagsen må man dog sige. Det var nok også denne evne han især udnyttede i 1944 og 45. Han fik en sjældnen chance - og greb den. Sikkert. Meget sikkert.

Afslutning

Fremtidens Danmark kan vurderes ud fra mange forskellige synsvinkler. Næsten lige meget hvilken man vælger, bliver det en interessant og vigtig begivenhed for Socialdemokratiet. På nær én. Socialdemokratiet tabte valget i 1945, og i 1947, da det kom til fadet igen, var det som en parlamentarisk set meget svag mindretalsregering. Og fra 1949 - især med Sterlings devaluering i september - viste det sig at være yderst svært at føre en planøkonomisk politik på nationalt plan. Perspektiverne for programmet peger alligevel ud i fremtiden, og i den forbindelse er det også

værd at bemærke, at partiet optrykte et andet oplag på 4.800 eksemplarer i 1949.

Fremtidens Danmark var et ambitiøst og detaljeret program. Det emmer af begejstring for alle de planlægningstiltag, der præsenteres. Set med eftertidens øjne synes ambitionsniveauet, detaljerne og begejstringen også at være lidt selvafslørende. Naiviteten skinner også igennem. Selv om den keynesianske konjunkturpolitik og elementer i rådssystemet "Økonomisk Demokrati" foregriber mange sider af eftertidens udvikling med den stadigt øgede statslige indflydelse på det økonomiske liv, er det et andet punkt, der er det mest slående og interessante med hensyn til *Fremtidens Danmark*. Det er introduktionen af cand.polit'ens forestillinger om samfundet. Og denne tankegang *udstilles* i al sin begejstring og naivitet i programmet. Ifølge tankegangen betragtes samfundet som organisk, uden de store modsætninger, og appellen er henvendt til alle samfundsgrupper om i vækstens og den forøgede produktivitets navn at lægge alle interesse modsætninger til side og samarbejde om fælles mål. Den keynesianske konjunkturpolitik og programmet "Økonomisk Demokrati" er intet mindre end inkarnationen af denne tankegang (Olesen s. 69).

Den amerikanske historiker C.S. Maier har kaldt det "politics of productivity" og betragter fænomenet som en generel tendens i efterkrigstidens samfundstænkning vest for jerntæppet. Bag tankegangen ligger en vished om, at man kan - om ikke styre samfundet - så i hvert fald iagttage, kvantificere og forstå alle samfundstendenser og dermed skabe sig et overblik og politisk og administrativt forholde sig til disse. I modsætning til mellemkrigstidens socialdemokratiske ideologi er der tale om samfundsplanlægning i hvid kittel fremfor i kedeldragt. Dette gennembrud for cand.polit'erne i Socialdemokratiet kom i forbindelse med *Fremtidens Danmark* og i Centraladministrationen lige efter. Praktisk taget samtlige de unge polit'ere, der deltog i Socialiseringsudvalgets underudvalgsarbejde, fik karrierer, der afsluttedes med topposter inden for arbejderbevægelsen eller administrationen.²⁶

Noter

1. Bryld (1992) s. 493, samme mekanisme spores helt tilbage til 1880'erne af Finnemann s. 66.1 et internationalt perspektiv behandles den fx i Padgett & Paterson s. 35.

2. Se også P. Diderichsen m. fl. (red): Ordbog over det danske Sprog, bd. 20, Kbh. 1941, s. 1288 og Chr.

Becker-Christiansen m. fl. (red.): Politikens Nudansk Ordbog, 15.udg, Kbh. 1992.

3. Fx s. 3 i Referat af møde i Bedriftsrådsudvalget d. 4/4 1945 v. Byrge Quist, (J. O. Krags Arkiv, ks. 38).

4. Opgavernes Afgrænsning og Planlægning. Bemærkninger nr. 1. 8/12 1944 v. Krag (Socialdemokratiets arkiv ks. 20a). Se Olesen s. 57ff, hvor jeg kalder notatet for et manipulationsnummer.

5. Det skal tilføjes, at programmet, i tilfælde hvor rådssystemets indsigt og kontrol med virksomhederne ikke blev anset for at være tilstrækkelig, plæderer de for, at de to øverste rådsniveauer "eventuelt [kunne behandle] Problemet om visse Industrivirksomheders hele eller delvise Overgang til Samfundseje" (s. 21, min udh.). Det er forkert, når Hoffmann skriver (s. 250), at bedriftsrådene skulle have indflydelse på spørgsmålet om en evt. socialisering af visse virksomheder. En sådan indflydelse var kun tiltænkt de to øverste rådsniveauer.

I forlængelse heraf skal det nævnes, at Hoffmann mener, at programmet om fuld grundskyld var udtryk for Socialdemokratiets ønske om "på længere sigt at afskaffe det privatkapitalistiske eje til produktionsmidlerne" (s. 249). Sådan hænger det vist ikke sammen.

Der er snarere tale om et synspunkt inspireret af den amerikanske økonom Henry George. Georgismen havde traditionelt taget dele af Det radikale Venstre og Socialdemokratiet - foruden naturligvis det i 1940'erne ultraliberale Retsforbundet.

6. Som eksempel på nogle af de mange selvmodsigelser og urimelige fortolkninger af den øvrige forskning skal følgende blot nævnes: På s. 254 skriver Hoffmann (og citerer fra et dokument fra Socialiseringsudvalget), at Krag skrev "at Bedriftsraadene næppe igen vil indtage en saa central Plads i Socialiseringskravene som Tilfældet var i Aarene efter sidste Krig".

På s. 255 - lige overfor - hedder det at jeg giver "en ensidig fortolkning .... når han [NWO] påstår, 'at bedriftsråd (i følge Krag ikke) igen bør spille så stor en rolle i det udspil udvalget nu skal fremstille'". Den opmærksomme læser vil registrere, at hvad jeg skrev i min artikel (s. 57) på nær ordstillingen er identisk med Hoffmanns kildecitat. Hvori består uenigheden og ensidigheden?

Et andet eksempel: På s. 255, 256 og 259 lykkes det for Hoffmann at klandre mig for synspunkter, som Hansen/Torpe har fremført ang. substansen i et tale-

manuskript, som Alsing Andersen udfærdigede i januar 1945. Synspunkter som enhver læser af min artikel fra 1991 vil kunne forvisse sig om, at jeg ingen vægt tillægger (s. 59f). - Man undres.

7. Det er symptomatisk, at det i programmet (s. 20f) hedder: "Gennem Sektionsraadene og Det samfundsmæssige Raads Virksomhed vil alle de samfundsmæssige Problemer, der kan rejse sig inden for den enkelte industrielle Gruppe eller for Industrien som Helhed, kunne tages op til Undersøgelse og Behandling under de Sagkyndiges og de Interesseredes direkte Medvirken". Når der virkelig var tale om centrale strukturelle økonomiske problemstillinger, så var bedriftsrådene ikke med.

8. Protokol for Socialdemokratiets 24. Kongres, den 19.-22. August 1945, Kbh, 1945. s. 87.

9. Hoffmann s. 254 også s. 255: "For Krag tildeler jo netop bedriftsrådene en væsentlig rolle."

10. Opgavernes Afgrænsning og Planlægning.

11. Olsen til Krag d. 4/1 1945 (Krags arkiv ks. 36).

12. Olesen s. 57-59. Opgavernes Afgrænsning og Planlægning er et centralt dokument, idet A. Andersen i sin indledning til generaldebatten d. 13/2 1945 refererede til det som et referencepunkt for udvalgets arbejde. (Håndskreven indledn. til mødet d. 13/2 1945 v. A.A., SD ks. 20a).

13. Hoffmann (s. 260f) anklager mig for at bortsortere og være selektiv i mine referencer til mødereferatet. Det undrer en del. I betragtning af, hvor uenige vi er i tolkningen af dette møde og *Fremtidens Danmark* generelt, synes jeg vores respektive referater er forbavsende identiske. For en sammenligning se Olesen s. 60-64.

14. Fx Referat af møde i Bedriftsrådsudvalget d. 4/4 1945.

15. Fx Socialiseringsspørgsmålet. Roskilde Højskole 25/8 1944 v. A. Andersen (SD ks. 20a), Jak. Kr. Lindbergs Socialiseringstanker. Socialiseringsudvalget. Notat nr 3 7/1 1945 v. Krag (LOs arkiv ks. 1232), Buhls udtalelse citeret i Referat af Møde i Socialiseringsudvalget d. 28/7 1945 v. Krag (Krags arkiv ks. 36).

16. Referat af møde i Bedriftsrådsudvalget d. 4/4 1945.

17. Quist s. 42 skriver om rådene, at de skulle have ret "til at udtale sig angaaende Spørgsmaal af Interesse for Arbejderne saavel som om Forhold af Betydning for Bedriftens Produktion, og dels udbygget til en virkelig Medbestemmelsesret for Raadene i visse Anliggender af særlig Vigtighed for Arbejdernes Velfærd. Om nogen besluttende Myndighed for Bedriftsraadene kan der ikke være tale." Quist var i øvrigt ikke direktør i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, som Hoffmann skriver s. 264. Han var stud.polit., fik eksamen i 1954 og blev kontorchef i Erhvervsrådet i 1963.

18. *Fremtidens Danmark* s. 16. At dette heller ikke

opfattedes som særlig vidtgående, fremgår af Krags betænkkeligheder (mht. effektiviteten) ved at give arbejderne indflydelse på afskedigelser (Referat af Bedriftrådsudvalgsmøde d. 4/4 1945). Den samme betænkkelighed fandt vej til Quists bog (s.77f). Man ser af Krags og Quists argument, at effektivitetshensynene også hér stod over de demokratiske.

19. Se Erik Rasmussens fortrinlige artikel "H.C. Hansen, J. O. Krag og udenrigsministeriet. Kommentarer omkring efterkrigstidens socialdemokratiske lederskikkelser" i *Historie. Jyske Samlinger*, ny rk .14, 3 Århus 1982, som behandler forskellige personlige/professionelle relationer mellem fremtrædende socialdemokrater.

20. Tage Kaarsted: *De danske ministerier 1929-1953*, 1977 s. 69. Gustav Pedersen: *Erindringer og konklusioner fra et liv i politik*, 1983 s. 140, *Dansk biografisk Leksikon* (Vagn Dybdahl).

21. Krag til Andersen, udateret. (Krags arkiv ks. 36). Håndskrevet udkast til et følgebrev til Notat nr. 3 i Socialiseringsudvalget, derfor formentlig starten af januar 1945. Om brevet er blevet sendt kan ikke fastslås. Det findes ikke i Alsing Andersens arkiv på ABA.

22. Opgavernes Afgrænsning og Planlægning og Jak. Kr. Lindbergs Socialiserings tanker. Socialiseringsudvalget. Notat nr 3 7/1 1945 (LOs arkiv ks. 1232) begge af Krag.

23. Vor Plan for Fremtidens Danmark. Radikal og nyskabende - paa Frihedens og Demokratiets Grund, dateret 24/8 1945 (Krags arkiv ks 36).

24. Referat af Møde i Socialiseringsudvalgets d. 28/7 1945

25. Hedtoft til Krag 24/8 1945 (Krags arkiv ks. 36). At Hedtoft brugte Krag som økonomisk "støttepædagog" omtales flere steder (bl.a. J. Paldam i S. Hansen (red.): Krag som vi kendte ham, Kbh. 1978) og kan også spores i arkiverne. Blev også bekræftet af polit.-sekretær under Socialiseringsudvalgets arbejde, Bjørn Olsen, som jeg havde en samtale med d. 3/8 1994.

26. Senere departementschefer: Erik Ib Schmidt, Bjørn Olsen, senere politiske karrierer: Hans og Per Hækkerup, Erhardt Jacobsen, Krag, kontorchef i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd: Byrge Quist, cheføkonom i LO: Holger Jensen, arbejdsformidlingschef i København: Lauge Kallestrup. Statsministersekretær: Elkær Hansen.

Kilder og litteratur:

Samtlige benyttede arkivalier ligger i Arbejderbevægelsens bibliotek og Arkiv.

Bryld, Claus: *Det danske Socialdemokrati og revisionismen*, bd 2. (1976).

Bryld, Claus: *Den demokratiske socialismes gennembrudsår*, Kbh. 1992.

Finnemann, Niels Ole: / *Broderskabets Aand*. Kbh. 1985.

Fremtidens Danmark: Socialdemokratisk Forbund (udg.), Kbh. 1945.

Hoffmann, Aage: "*Fremtidens Danmark*. En analyse af Socialdemokratiets efterkrigsprogram, dets tilblivelse, indhold og formål" i *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1993*, Kbh. 1993.

Maier, C. S.: "The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II" i C. S. Maier (ed): *The Cold War in Europe. Era of a Divided Continent*, New York 1991, s. 169-201.

Nielsen, Mogens: *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-45*, Kbh. 1978.

Olesen, Niels Wium: "Jens Otto Krag og Fremtidens Danmark" s.47-72 i *Historie. Jyske Samlinger. Ny rk. 19,1*. Århus 1991.

Padgett, Stephen; & William E. Paterson: *A History of Social Democracy in Postwar Europe* (1991).

Quist, Byrge: *Bedriftsråd*, Kbh. 1945

Schmidt, Erik Ib: *Fra Psykopatklubben*, Kbh. 1993.

Topp, Niels-Henrik: *Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945*, Kbh. 1987.

Abstract

Wium Olesen, Niels: Denmark of the Future - Back in its Proper Place. *Arbejderhistorie* 1/1995, p. 35-50

The author discusses the Social Democrat post-war programme "Fremtidens Danmark", [Denmark of the Future] and the history behind its creation. It is important for the author to show very precisely the central position of Keynesian inspiration in this programme. At the same time the fact is stressed that the programmatic item of "Economic Democracy" was a plan-economy measure within the framework of a capitalist social order. Recent trends in research to downplay the crucial importance of Jens Otto Krag for this programme are rebutted. Finally Krag's role is characterised as a Danish break-through for "politics of productivity", cf. C.S. Maier.

Niels Wium Olsen

f. 1963, cand.phil. i historie fra Århus Universitet. Leder af Historisk Samling fra Besættelsestiden, Torvegade 47, 6700 Esbjerg, Tlf. 75 18 18 55 lokal nr. 27, fax. 75 18 09 40